

KLEIPIJPEN OPGEGRAVEN IN SITTARD, 1979.

door J.P.A.M.Engelen.

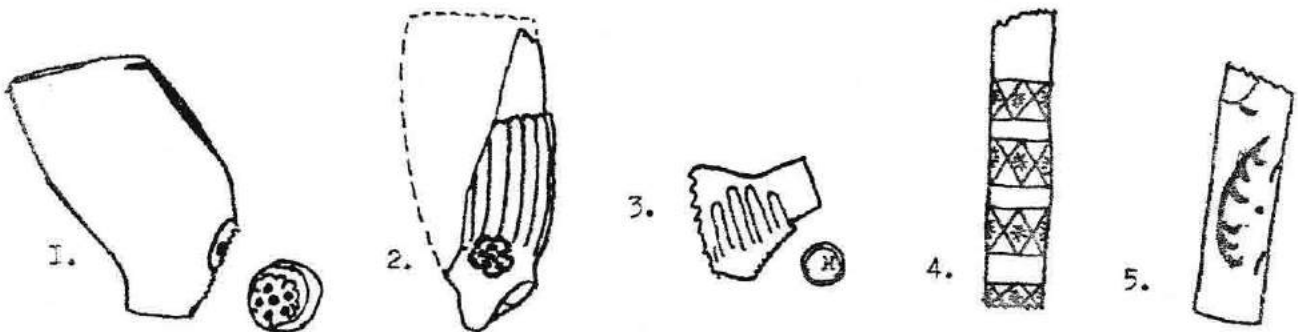
*Daer is geen volk zoo wilt of wreet,
Door heel de weeralt, gelyck men weet,
Zij rooken een pijpje met vermaeck,
En hebben daer in haer lust en smaeck.*

Anonymus (18e eeuw)

Wanneer men het woord kleipijp hoort, denkt iedereen onwillekeurig aan bellenblaaspijp of schiettentpijpje, de twee minste overlevenden van een eeuwenoud gebruiksvoorwerp.

Ouderen onder ons kunnen zich misschien nog wel de lange Goudse aardewerkpijpen herinneren, waarmee in Sittard nog de "Ziepespjrenger" (Sint Nicolaasgebak) getooid werd. Doch weinigen zullen weten of zich realiseren dat de huidige bruyère-pijp qua vorm en oorsprong van het nietige kleipijpje afstamt! Weinigen zullen zich ook kunnen indenken dat zij als het ware dagelijks over de restanten of hele delen van deze pijpjes heenlopen! In ons aller Sittard zijn zij met tientallen te vinden. Hele pijpjes, soms kopjes, soms fragmenten ervan, doch in elk geval stukjes van de steel. Vooral op historische plekken, zoals de wallen en schootsvelden, op oude binnenplaatsen, langs beken en grachten en in het bijzonder op de sinds mensenheugenis bebouwde gronden rond de diverse hoeven in Sittards omgeving.

Ook U kunt ze vinden als U op Uw wandeling Uw ogen goed de kost geeft zonder echter de te velde staande gewassen hierbij geweld aan te doen. En dat zulks inderdaad waar is tonen onderstaande voorbeelden, fragmenten welke door mij in de jaren 1977 tot 1980 op toevallige wandelingen gevonden werden in het veld achter de Duuster Gats en op het Hoogveld.

1. Kopje met hielmerk een gestyleerde 5-bladige Tudorroos.
2. Fragment met geribde ketel: zijmerk, gestyleerde 5-bladige Tudorroos.
3. Fragment van hiel met hand: waarschijnlijk van Wingender. Hielmerk ..H.
4. Bandversiering met bloemmotief.
5. Bladversiering op steel.

Ook recente verbouwingen in Sittards Stadscentrum (b.v. Restaurant 't Wapen van Sittard) toonden via tal van vondsten een veelvuldig gebruik in vroeger eeuwen van dit tabaksvoorwerp. Evenzo de opgraving in Franciscus Solanus, welke onder leiding van de Heer A. Roebroek in 1979 plaats vond en rond de 600 fragmenten van kleipijpen opleverde.

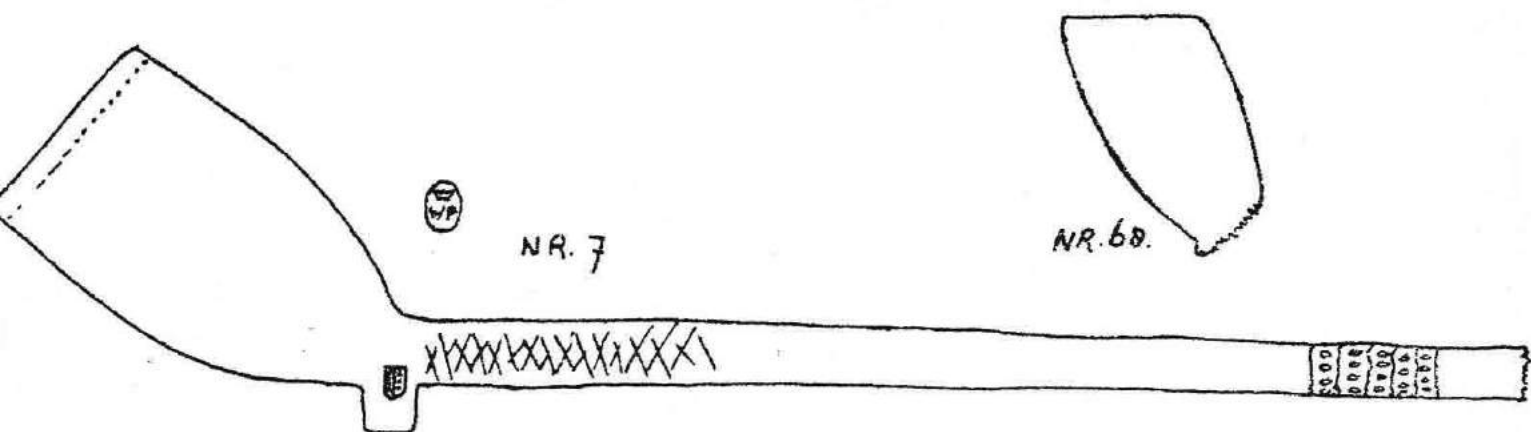
Zelfs kinderen, hierop geattendeerd door leerkrachten Lager Onderwijs, die de opgravingen in hun geschiedenispakket opnamen, komen mij vaak vol trots hun vondsten tonen. Denkt U niet, wanneer U een deel van een pijpje vindt, dat U het Gouden Kalf ontdekt hebt! Geldwaarde hebben zij praktisch niet behalve uitzonderlijke exemplaren, en dan nog alleen

voor verzamelaars. Maar dit nietige voorwerp kan ons toch veel vertellen over de historie van de stad en haar bewoners. Een grote archeologische waarde kan hen (nog?) niet toegeschreven worden gezien de "geringe" ouderdom (eerste kleipijpen in Holland omstreeks 1590), en bij opgravingen worden zij meestal verwaarloosd ofwel opgeslagen in een archief om daar tenslotte vergeten te worden. Toch worden zij tegenwoordig ook veelvuldig gebruikt om voorwerpen te dateren, gezien het feit dat zij op de doeken van de Hollandse Meesters uit de 17e eeuw op waren grootte werden afgebeeld. De ouderdom van de andere afgebeelde voorwerpen kan daardoor bepaald worden.

Langs enkele voorbeelden van pijpen, speciaal de vondsten in Franciscus Solanus, willen wij U terug voeren naar Sittard in vroegere eeuwen om te trachten een verband te leggen tussen de vondsten en vindplaatsen alsmede tussen de vondsten en hun waarschijnlijke gebruikers.

Of in de streek rond Sittard in de loop der eeuwen ook tabaksteelt plaats vond is mij niet bekend (uiteraard op de oorlogsperiode 1940-1945 na). Wel werd hier echter driftig het pijpje "gesmookt" gezien het feit dat de ca. 20 cm lange zwavelstokjes, de zgn. solferstekskes lange tijd in zuid-oost Limburg in de huisindustrie vervaardigd werden en gretig aftrek vonden in hun naaste omgeving om de pijp aan te steken. Als de marskramers bij uitstek zullen de Broeksittardenaren aan deze nering wel het hunne hebben bijgedragen, temeer daar tot hun koopwaar ook pijptabak en aarden pijpen hebben behoord. Wellicht waren zij als "Piepekreemer" in Sittard en omgeving bekend.

Vreemd is het geenszins dat bij de opgravingen op de binnenplaats van Franciscus Solanus tal van pijpen en fragmenten uit alle eeuwen vanaf 1620 te voorschijn kwamen. (nr.7 en 68.)

nr.7 *Ovofide model uit Gouda.*
Hielmerk: gekroone WP.
Zijmerk: Wapen van de stad Gouda
Oorspronkelijke eigenaar (1726): Willem Pek
Fabrikant: Fa. van Velzen ca.1910

nr.68 *zonder merk*
ca. 1650.

Bij een dergelijk fragiel gebruiksvoorwerp als een aarden pijp is de kans op breuk groot en wat is er dan logischer dan de kapotte pijp te deponeren in afvalputjes of op de mestvaalt?

Toch is het opvallend, dat de vondsten over de gehele vindplaats, een carré van 15x15 meter, zijn gedaan. Immers, de zwarte laag aarde onder het maaiveld welke weer rustte op löss en puinresten, zal in de loop der tijden op dit beperkte oppervlak vele malen omgespit en zodoende verplaatst zijn, waardoor zowel vroege als late exemplaren bij elkaar

in één sleuf te vinden zijn. In de laag boven de tegelvloer boven de kelder (vak I) bevonden zich zowel pijpen van rond 1676 alsmede de Walter Raleigh en fragmenten van Duitse pijpen van rond 1900.

PLATTEGROND VAN DE BINNENPLAATS VAN FRANCISCUS SOLANUS.

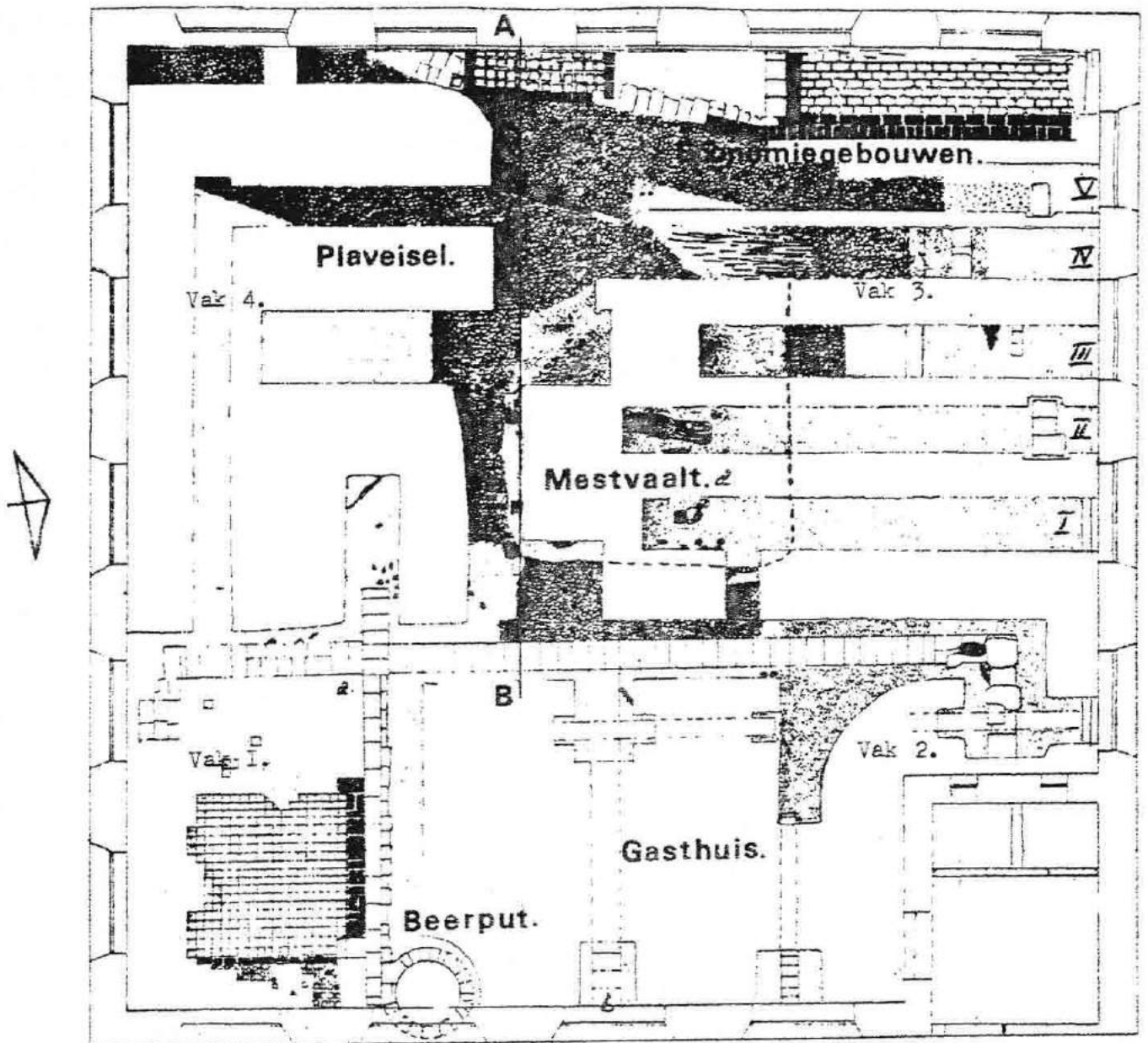
Vak 1: a. zwarte laag boven tegelvloer van grote kelder.
b. afwateringsputje boven kelder.
c. sleuf voor hemelwaterafvoer.
d. sleuf op mergelfundering

Vak 2: sleuf op mergelfundering
sleuf I

Vak 3: sleuf II
sleuf III
sleuf IV
sleuf V

Vak 4: a. mestvaalt
b. put bij deur
c. sleuf I boven keldermuur en onder hemelwaterafvoer.
d. sleuf II

losse vondsten

Het feit dat het "Gasthuis" in 1677 in het voor Sittard zo rampzalige jaar gespaard bleef van brand en verwoesting door de Fransen zou een uitleg kunnen zijn voor het feit dat deze zwarte laag weinig vermengd was met puin. Daardoor hadden veel pijpen en andere voorwerpen een redelijk zachte rustplaats en kwamen vrij ongerept uit de aarde te voorschijn.

Zoals Rome gered werd door de ganzen op het Capitool zo werden de Sittardse klooster en Paatesjkirk gered dankzij het "feit" dat Generaal Melacque aan een Dominicaner Pater de belofte deed. Hij had namelijk zijn kanarie een Franse melodie leren fluiten en bood de Generaal deze ten geschenke aan. De opperbevelhebber was zo enthousiast, dat hij het klooster en de kerk het laatste in brand zou steken, hetgeen door zijn "medewerking" en nat stro verijdeld werd.

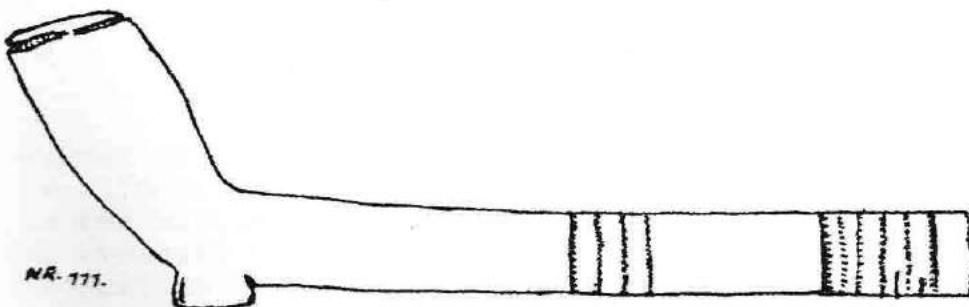
Vandaar het Sittardse spreekwoord: "Niks te doon of te brènne in de Paatesjkirk ès naat sjtreu" hetgeen zoveel wil zeggen als: het gevraagde niet willen doen.

Ook de tweeledige bestemming van het vroegere Gasthuis (1321-1631) werkte het roken in de hand. Kooplieden, pelgrims, vreemdelingen en handwerkers, typisch mensen die vanuit den vreemde het tabaksgebruik en de attributen daarvoor meenamen vonden op dit binnenhofje een dagelijks rustpunt en vierden dit met hun geliefkoosde ceremonie. En zou bij de verpleging van bejaarde medeburgers niet een pijpken tabak behoord hebben?

De periode vanaf 1632 tot 1668 kenmerkt zich als de bouwperiode onder de Paters Dominicanen. Hoeveel handwerklieden vonden op de bouw niet een rustpunt door tijdens hun zware arbeid de rook de lucht in te blazen? Wanneer het gebouw later als onderwijsinrichting diende kon men zich indenken dat ook de studenten, misschien zelfs stiekem, gaarne hun pijpje rookten! Zeer zeker was dat het geval bij de ambachtslieden die aan het college verbonden waren.

Of de Paters Dominicanen en vervolgens de Jezuïeten zelf hartstochtelijke rokers waren lijkt mij uiterst twijfelachtig, gezien hun leefregels en het feit dat bij de opgraving totaal geen resten gevonden zijn van vuurtest of tondel.

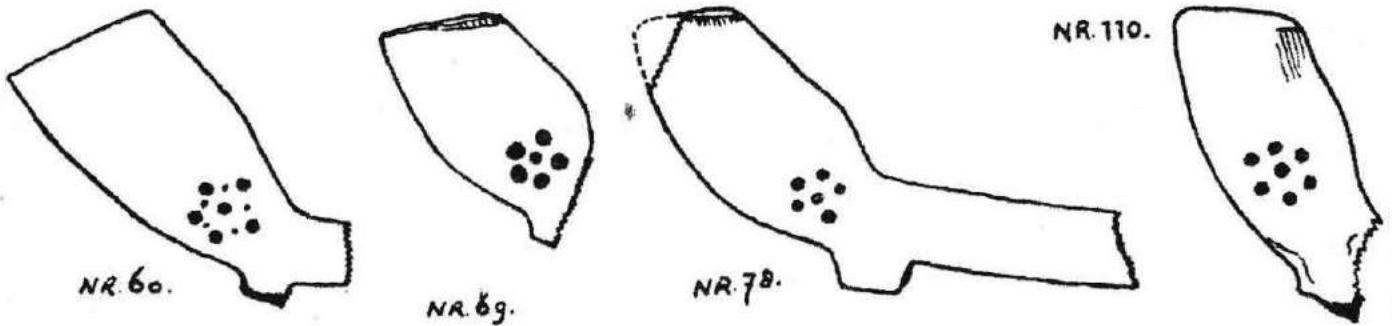
Opmerkelijk is het feit dat er vele pijpen en stelen gevonden zijn uit eenzelfde periode, ca 1676 (nr.96 en 111) hetgeen kan wijzen op het bezoek van een handelaar ofwel de verkoop van pijpen in een van de tabakskroegen uit de stad; de vaste trefplaats van liefhebbers van drank en tabak. Op straat was het veelal verboden een pijp te roken en zodoende zullen er in "die Funf Hering, de Rode Leeuw, en der Crone," in die periode als herbergen in de stad bekend, wel tal van pijpen gerookt en verhandeld zijn.

nr. 111 zonder hielmerk.
bandversiering op steel.
ca. 1671

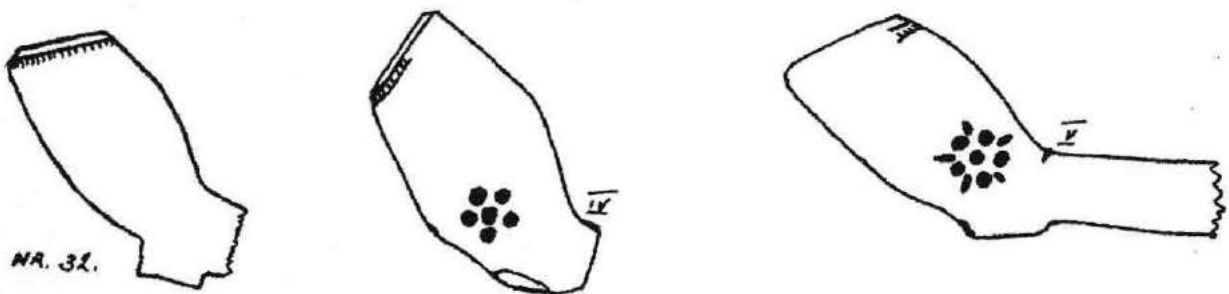
nr 96 steel met Fleur de Lis versiering
in ruitvorm.
voorkomend tussen 1600-1750.
dikte steel 9.8-10.2 mm
voorkomend tussen 1580-1650.

Ook de talloze belegeringen en inkwartierungen welke Sittard in de loop der eeuwen gekend heeft hebben er ongetwijfeld in belangrijke mate toe bijgedragen dat het tabaksgebruik in Limburg bekend werd. Thans worden tal van pijpfragmenten uit die periode bij wallen, grachten en borstweringen gevonden. Overgekomen uit Engeland vanwege de vervolging door de Stuarts (katholiek) en de Tudors (prot.) namen rond 1603 tal van Engelse pijpmakers als soldaat dienst in de legers van Oranje en oefenden als nevenverdienschte hun oude beroep uit. Logisch dat zij als "hun" handelsmerk het symbool van de Tudors "de Roos" voerden. Een merk dat ook hier in Sittard gevonden is, alhoewel het meteen werd overgenomen door Hollandse concurrent-pijpmakers. (nr. 60, 69, 78 en 110)

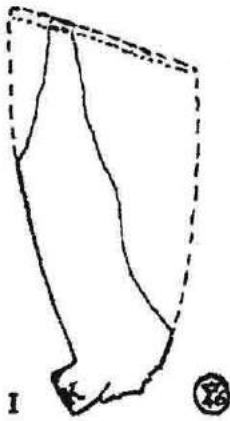

nr. 60	nr. 69	nr. 78	nr. 110
circa 1750	circa 1626	circa 1660	circa 1710
5-bladige Tudor- roos met kelk- bladen.	5-bladige Tudor- roos.	5-bladige Tudor- roos.	6-bladige Tudor- roos.

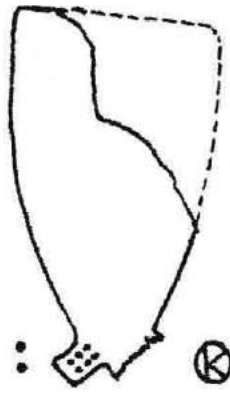
Tijdens de 30-jarige oorlog (1618-1648) is Sittard talloze malen "bezocht" door Spaanse of Staatse troepen, van welks inkwartiering mogelijkerwijze deze restanten getuigen.

Nummer 32 is circa 1629 gemaakt en de nummers IV en V zijn van ca. 1645. Ze zijn afkomstig uit de opgraving bij 't Wapen van Sittard en aldaar in een vitrinekastje geexposeerd. De vroegste vondsten vertonen in 't geheel geen hielmerk en de Tudor-roosmerken verraden moeilijk hun herkomst (al is de Tudorroos in 1617 ook in Gouda gezet). Duidelijker wordt het wanneer de pijpmakers zich in een Gilde verenigen en hun merken geregistreerd en beschermd worden (Gouda in 1660). Via deze Gildeboeken zijn tal van pijpmerken te herleiden op maker en toenmalige bezitter van het merk. De hielmerken zijn onder te verdelen in cijfer-, letter- en beeldmerken.

NR. 30.

NR 39.

nr. 30 merk: de gekroonde 46
vanaf 1727 Henderiak Groenevelt
circa 1750 Hermanus van Keulen
zijmerk I en K.

nr. 39 merk: K
vanaf 1674 Leendert van Wijk
circa 1767 Andries Brem
zijmerk dubbele stip, wapen van Gouda

Ook de vorm van de pijpekop en/of de versieringen aangebracht op de stelen vertellen ons iets over de herkomst of periode waarin de pijp gemaakt werd (nr.39). Bijzonder rijk en afwisselend zijn de versieringen welke op de stelen van verschillende lengte te vinden zijn. Van heel simpele bandversieringen tot bijzonder decoratieve bloemmotieven op een of beide zijden van de steel aangebracht.

nr. 115 simpele bandversiering

NR. 115.

nr. 37 bladmotief

NR. 37.

nr. 92 fleur de lis in ruit.
Voorkomend tussen 1600 en 1750.

NR. 92.

nr. 105 blad-bloemmotief.

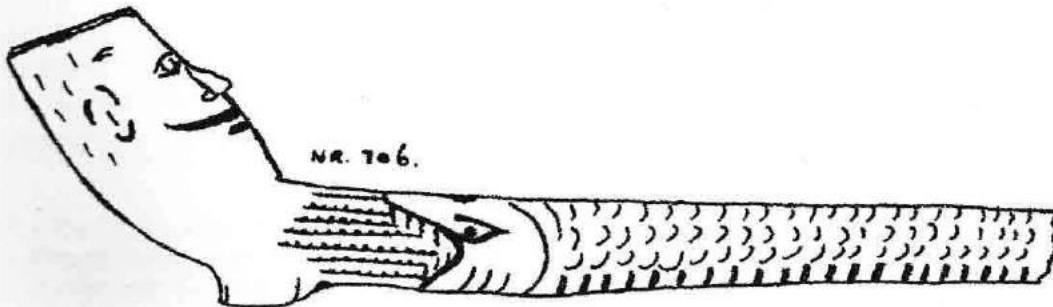

NR. 105.

Vanaf + 1580 tot 1650 is de dikte van de stelen tussen de 8 en 12 mm. Van 1650 tot + 1750 wordt de dikte 6 à 8 mm.

De lengte van de steel groeit vanaf 1590 (6 à 8 cm) door de steeds beter wordende kwaliteit van de gebruikte klei. In de 17e eeuw schommelt de lengte tussen de 15 en 25 cm, de eeuw daarop kwamen lengten van 30 tot 50cm of zelfs meer voor.

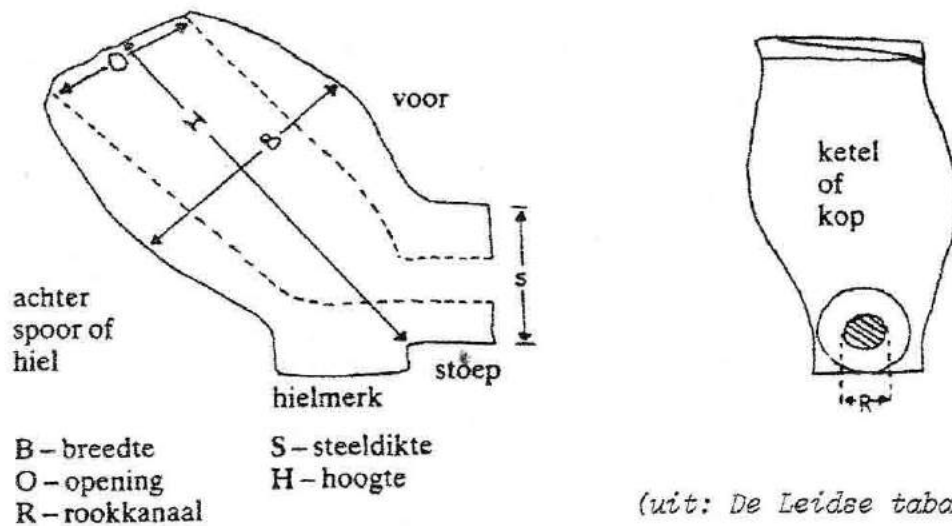
Wie kan er weerstand bieden aan het hoofd van Jonas welke deze keer niet door een walvis doch door een krokodil wordt opgeslokt? (nr.106) Of is het toch het stoere hoofd van Sir Walter Raleigh, welke door een krokodil wordt uitgespuugd vanwege zijn kwalijke rookgeur? De geleerden zijn het er duidelijk nog niet over eens doch een bijzonder apart pijpje is en blijft het!

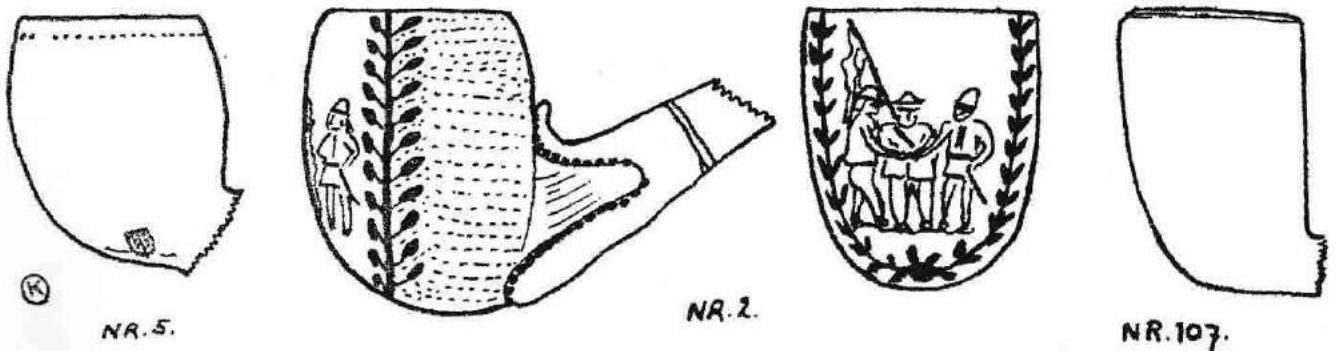
NR. 106.

nr. 106 Sir Walter Raleigh of Jonaspip, zwakke expressie.
circa 1725, zonder hielmerk.

Belangrijk is het onderzoek dat met een metalen schuifmaat geschiedt. Door het produkt te nemen van de hoogte van de kop, de breedte en de opening (HxBxO) valt via een grafiek een jaartal te herleiden. (methode Friederich).

Moeilijker wordt het bij de zgn. rondbodempijpen welke vanaf 1750 voorkomen met een hoek tussen steel en kop van 90 graden. Eind 1800 komen rondbodems met een hoek van 60 graden voor. (nr.2 komt uit het Westerwald, eind 19e eeuw)

U merkt het: deze simpele kleipijpjes zijn meer dan een kopje of een steeltje. Elk stuk vertelt op zijn eigen wijze iets over de tijd waarin het vervaardigd werd en waar het vandaan komt. Voor iemand die in geschiedenis geïnteresseerd is een fascinerend verzamelobject dat overal in Nederland te vinden is. Indien deze beschrijving er enigermate toe bijdraagt om de interesse in deze voorwerpen te verlevendigen en ze niet verloren te laten gaan is het doel van de samensteller al meer dan bereikt.

INVENTARISATIELIJST OPGRAVING FRANCISCUS SOLANUS 1979 TE SITTARD.

- 23 koppen zonder hielmerk
- 14 fragmenten van koppen zonder hielmerk
- 1 fragment van kop met cijfermerk
- 5 koppen met lettermerk
- 2 fragmenten van kop met lettermerk
- 10 koppen met beeld of lettermerk aan de zijkanten van de kop.
- 1 fragment met beeld-lettermerk aan de zijkant van de kop

- 2 rondbodemkoppen waarvan een met lettermerk
 - 2 fragmenten van kop(figuur) aan twee zijden in reliëf
 - 1 kop van rietsteelpijpje
 - 1 jonaspijp met gedecoreerde steel
 - 1 kop zonder hielmerk met steelbandversiering
 - 1 kop aan twee zijden in reliëf: eedaflegging?
 - 2 koppen van porceleinen Duitse pijpen
 - 13 kopfragmenten porcelein, van Duitse pijpen
- 400 steelfragmenten van 2.5 tot 12 mm dikte zonder kenmerk (glad)
- 1 „ gelakt
 - 2 „ gebogen
 - 1 „ geknepen
 - 7 „ (met)mondstukken
 - 34 „ bandversiering
 - 1 „ geribd
 - 3 „ parelversiering
 - 2 „ lettertekst
 - 6 „ bloem-bladversiering
 - 25 „ fleur de lis in ruitvorm

Geraadpleegde bronnen:

- D.Düco: Goudse Pijpen
- F.H.W.Friederich: Pijpelogie
- A.Jonkergouw: Sittard, Gulikse stad.
- B.Pothast: Kurze Chronik van Sittard
- J.Russel: Kronijk van Sittard
- P.Schelberg: Sittards woordenboek
- A.Simonis: Sittard, Historie en Gestalte.

Een curieuze vondst in Middelburg

In de jaren 1974 t/m 1976 werden door mij in en rond Middelburg vele fragmenten en zelfs een enkele complete pijp, waaronder een nagenoeg complete barokpijp gevonden.

Op een dag in 1976 deed ik zomaar een greep in de uit een bouwput van de N.S. afkomstige klei en hield een zo op het oog wat vreemd voorwerp in handen. Bij nadere beschouwing bleek het een pijpekop te zijn. In dezelfde aarde vond ik een aantal pijpenfragmenten, vroeg 17e eeuw. Het identificeren van de vondst was voor mij niet mogelijk. Ik heb de pijp opgestuurd naar de Heer G.A.Brongers. Deze raadpleegde een Engels expert de Mr.T.Banton. De pijp was van Afrikaanse oorsprong, volgens Banton afkomstig uit Ghana (Goldcoast), van de Askanli. Mogelijk komt de pijp uit de 17e of 18e eeuw. De pijp is stellig door een Zeeuwse zeeman meegebracht. Een curieuze vondst.

Het pijpje is gebakken van zwart/grijsbakkende klei vermengd met zand(?). De decoratie bestaat uit twee horizontale randen en verticale strepen. Het behoeft geen betoog dat deze pijp een bijzonder plaatsje in mijn verzameling inneemt.

Etienne Puister.